

DOĞANIN KÂHYASI'NDAN PLANETOPOLİS'E: "EKOLOJİK YOLDAŞLIK"

Toprak vatanım, nev-i beşer milletim

Aykut Çoban

06.05.2018, <http://birartibir.org/ekoloji/60-toprak-vatanim-nev-i-beser-milletim>

Önceki yazıda "sızma olarak ekolojik yurttaşlık" konusuna eğilmiştik. Fakat yurttaşlık kavramının dışlayıcı özelliklerinin ekolojik açıdan yol açtığı açmazlar da mevcut. Ekolojik yurttaşlık, gerek tarihsel olarak yurttaşlığa özgü çelişkileri bünyesinde barındırması nedeniyle, gerek bu yeni yaklaşımın kendisine içrek sorunları yüzünden eleştiriye açık. Açmazlardan kurtulmak hiç de kolay değil. Öyleyse Tevfik Fikret'in "Haluk'un Amentüsü" şiirindeki ufku yakalamak ("Toprak vatanım, nev-i beşer milletim"), hatta ona canlı cansız bütün yeryüzü öğelerini de katmak için bir mücadele yöntemi olarak "ekolojik yoldaşlık" önerisini tartışalım.

Tarihsel olarak yurttaşlık, siyasal topluluğun üyelerini eşitleyen bir statü olması bakımından demokratiktir. Yurttaşlar hem üyelik statüsü hem de hakları ve ödevleri bakımından yasa önünde eşitlenir. Bununla birlikte, yurttaşlık kurumunun bu önemli özelliği, kapitalist toplumdaki eşitsizlikleri eşitleme yanlısı yaratır. Sermayedara görece işçi, zengine görece yoksul, beyaza görece siyah, Türke görece Kürt, Almanya görece Türk, erkeğe görece kadın ve LGBTİ, yurttaş haklarını kullanırken devlet katında açık ya da örtük biçimde horlanmaya, önyargıya, ırkçılığa, cinsiyetçiliğe ve ayrımcılığa maruz kalabilir. Bu gibi toplum kesimlerinin yurttaş oldukları halde eşit yurttaşlık talebinde bulunmaları da zaten bu sorunun bir göstergesi. Benzer biçimde, çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar, hava kirliliği, iklim değişimi gibi ekolojik sorunların etkilerine en çok yoksulların, emekçi sınıfların, kadın ve çocukların maruz kaldığını tartışmaya yol açmayacak biçimde ortaya koyuyor. Böyle olduğu içindir ki anayasalarda herkesi eşitleyen çevre hakkı, toplumun belirli kesimleri için gerçekleşmekten uzak. Ekolojik zarara karşı hak arama konusunda da yine "makbul yurttaş" ile "sıradan yurttaş" arasındaki eşitsizlik gözden kaçmamalı. Örneğin bir gazete haberine göre, taş ocağına karşı çıkan yurttaşlar, şikâyetlerini ilettikleri yetkilinin, "bunlarla

uğraşmayın, başınız ağrır” yanıtıyla karşılaşabiliyorlar.[1] Açıktır ki ekolojik yurttaşlık, en çok, çevre hakkı gerçekleşmeyen sıradan yurttaşlar için gerekli, ama paradoksal biçimde toplumsal-siyasal eşitsizlikle ekolojik eşitsizlik arasındaki bağ kurulmadığı ölçüde, yurttaşlık kavramının eşitleme yanılması devam eder.

Denebilir ki, ekolojik yurttaşlık tam da ezilen ve ötekileştirilenlerin ekolojik hakları için bir eşitlik söylemidir. İyi de, ekolojik eşitsizlik yalnızca bir söylem yoksunluğu olarak anlaşılmalıdır. Çünkü toplumun, ayrıcalıkların konforunu süren yurttaşlarıyla ekolojik zarara maruz bırakılan sıradan yurttaşları, bir söylem hatasının sonucu olarak buldukları konumlarda yer almazlar. Mevcut kapitalist yapılar ve ilişkiler toplumsal eşitsizlikleri yarattığı için belirli kesimler, *ekolojik ötekiler* olarak işaretlenir ve eşitsiz biçimde onların payına ayrılan ekolojik zararlar karşı karşıya kalırlar. Toplumsal eşitsizliğin kaynağı olarak sınıfları ve etnik, cinsiyet vb. ayrımcılıkları gözardı ederek ekolojik eşitsizlikleri gideremeyiz. Bu bakımdan ekolojik yurttaşlık yaklaşımının başarısı, eşitlikçi söylemin gücüne olduğu kadar, toplumsal eşitliğin sağlanmış olmasına da bağlı.

Yalnızca yurttaş olanlar siyasal topluluğun üyesi olabildikleri için yurttaşlık, üyeler arası eşitliğin gerçekleşmesinin de önkoşuludur. Bu koşul nedeniyle, yurttaşlık, halihazırda yurttaş sayılmayanları dışlayan bir kurum. Topluluğa içerilen yurttaşlara biçimsel de olsa ayrıcalıklı haklar tanıırken dışarda bıraktıklarına, yani yurttaş olmayanlara karşı ayrımcı. Yurttaşlık, siyasal topluluğa içerilmek bakımından kan bağı, ülkede doğmuş olmak, çifte yurttaşlık için bir servete ya da üne sahip olmak gibi ayrımcı kısıtlamalar getiren bir statü. Bu açıdan yurttaşlık, insanları yurttaşı olunan devletlere göre ayırma, dünya siyasi atlasında ülke sınırlarının içine yerleştirerek haritalandırma ve üye olmayanları dışlama sistemi. O halde, bilinen anlamıyla yurttaşlığın, yabancılar, kâğıtsızlar, göçmenler, mülteciler gibi insan olarak eşit olanları yurttaşlar olarak hukuken eşitlemeyi reddettiğini söyleyebiliriz.

Sınırları süngere çeviren küreselleşmenin devleti de yok ettiğini ileri süren tezlerin takipçileri, küresel dünyada yurttaşlığın da hızla biçim değiştireceğini öngördüler. Bu sayede yurttaşlığın yeni biçimlerinin tartışılması önemliydi, ama bu öngörülerinde büyük ölçüde yanıldılar. Sermayenin uluslararası akışkanlığından kapitalist egemen devletin işlevini yitirmesi sonucuna sıçrayanlar, ülke (territory) zaafa uğradığına göre o ülkeye kapatılmış yurttaşlığın da sınır aşan bir niteliğe bürünmesi beklentisine girdiler. Keşke... Ama böyle olmadı.

Küreselleşme, ülkede örgütlenme olarak devletin sınırlarını özellikle sermaye için geçişken kılma da, yurttaşların birliği olarak devletin sınırları varlığını korudu, hatta güçlendirildi. Sermayedar için yurttaşı olmadığı devletlerin ülke sınırları zaten anlamsız, isterse çifte yurttaşlık da elde ederek sınırları kolayca aşabilir. Buna karşılık, yoksul yabancıların yurttaşlığa kabul edilmesi söz konusu olmadığı gibi, ülkeye girmelerini de engellemek üzere devletin ülke sınırları, Çin seddi benzeri duvarlarla berkitiliyor. Ülkeyle yurttaşlık sınırları üst üste binerek, yeryüzü, yurttaş birlikleri olarak devletler arasında bölünmüş durumda. O kadar ki ekolojik yıkım, uluslararası hukukta –hâlâ– bir sığınma gerekçesi olamadı.

Ülkesel (territorial) devlet, ülke sınırlarını yurttaş olmayanlara kapatırken, ulus-devlet de, sınırı geçmiş, ama siyasal topluluk olarak ulusa girmesine izin verilmeyenleri yurt içinde yurttaş haklarının dışında tutmakta kararlı. Benzer biçimde, sınırın beri yanına geçen hayvanlar, dahası ülke sınırlarının içinde yer alan doğadaki varlıklar, çeşitli biçimlerde hukuken korunsalar bile siyasal topluluğun üyesi kabul edilmediklerinden yurttaşlık kurumunun ayrıcalıklarından yararlanamıyorlar.

Açıktır ki, yurttaşlığın kendisini kapattığı ve dışladığı bir kategoridir doğa. Bunun sonucu ve kanıtı da, oikos'un yurttaşlık kavramına bir sızma girişimi olarak ekolojik yurttaşlık yaklaşımıdır. Ekolojik yurttaşlık tartışması, bir yanıyla ülkeyi yabancılara kapatmaya ("herkes"e tanınan çevre hakkı), bir yanıyla da yurttaşlığı ülkeye sıkıştırmaya (uluslararası yargıda ekolojik hak aramada olduğu gibi) bir meydan okuma. Ancak yurttaşlığın bir yandan toplumsal eşitsizlikleri eşitleme yanılması ve öbür yandan da eşit insanları hukuken eşitsizleştirilmesi gerçeği, insan olmayan varlıkların yurttaşlık kapsamında siyasal topluluğun eşit üyeleri olarak kabul edilmeleri için iyimser olmayı zorlaştırıyor.

Ekolojik vasilik: İçerirken dışlamak

Ekolojik yurttaşlık insan-dışı varlıklar için de bir eşitlik talebiyse, yurttaş-insanlar için biçimsel eşitliğin ötesine geçilememişken, insan olmayan varlıklara hukuki düzlemde bir statü ve hak eşitliği sağlandığında bile bunun pratik sonuçları haliyle sınırlı kalacak. Ayrıca, bu varlıklardan hangilerine eşit haklar tanınacağı sorusu da hararetli bir tartışmanın fitilini ateşler:

Hayvanlara mı, hayvanların bir kısmına mı, canlılara mı, canlılarla birlikte cansızlara da mı?

Ekolojik yurttaşlık, bu sorulara verdiği içerici ya da dışlayıcı her yanıt bakımından iç çelişkilerle ve eleştirilerle karşılaşacak.

Ekolojik yurttaşlık, yurttaşın doğayla ilişkilerine yeni bir yön verme çabası olarak anlaşılabilir. Çevre hakkı, yurttaş olmayan insanlara da tanınmış bir hak olarak ne ölçüde bu çabanın bir ürünü sayılabilir sorusunun pek önemi yok. Asıl önemli olan, bu hakkın insan dışında kalan varlıkları kapsayacak biçimde bir içtihadın yerleşip yerleşmeyeceği, bunun ne ölçüde olacağı. Çevre herkesin hakkı olduğuna göre, herkes, yurttaş sayılmayan insanları, gelecek kuşakları, doğmamış embrioyu içerdiği gibi, lafzi bir pozitif hukuk anlayışından uzaklaşarak insan olmayan varlıkları da içerecek biçimde yorumlanabilir. Oysa genellikle, yurttaşların gündelik yaşamlarında olduğu gibi yargı kararlarında da çevrenin iyi-oluşu, insanın iyi-oluşunun bir koşulu olarak anlaşılıyor ve doğanın insan için değeri nedeniyle korunması gerektiği yorumuna ulaşıyor.

Böyle olunca da ekolojik yurttaş, insanın dışında var olduğu düşünülen bir doğanın kâhyası (ecological steward) olarak belirir. Artık eski usûl yurttaşlıktaki gibi doğanın efendisi değil. Ama kâhyalığın getirisi, eşit parçası olunan bir doğa için yürütülecek yurttaş sorumluluğundan da farklı. Çünkü dünyanın insan ve doğa olarak ikiye ayrıldığı düşüncesine yaslanarak, doğanın bakıcılığını yapan kâhyası ya da doğanın vasisi makamının yüklediği bir sorumluluğun üstlenilmesidir söz konusu olan. Yurttaş olan-olmayan, birinci-ikinci sınıf yurttaş ayrımları yanında, bu kez ekolojik kâhya-bakıma muhtaç doğa ayrımı da resme girmiş olur. Dolayısıyla, yurttaşlığın klasik içerme-dışlama, daha doğrusu içerirken dışlama mekaniği ekolojik yurttaşlığa taşınmakla kalmaz, yeni bir unsur olan ekolojik kâhyalık ya da vasilikle de zenginleşir.

Ekolojik kâhyalık, etik ağırlıklı bir kavram; yurttaşa doğayı genel olarak iyi durumda tutma sorumluluğu yüklüyor. Ekolojik vasilik ise, bazı hakları kabul edilen doğanın unsurlarının hukuk önünde temsilini de sağlaması bakımından olumlu bir gelişme sayılmalı. Bunun bir örneğini, geçen yıl Yeni Zelanda'da Whanganui nehrine tanınan bazı yasal hakları korumaları için iki vasi atandığında gördük. Kısaca vasilik, reşit olmama ya da akıl yetersizliği gibi nedenlerle hakları kısıtlanmış olanlar için öngörülen bir hukuki araç. Görülüyor ki, kâhyalıkta olsun, vasilikte olsun, doğa eşitler katına kabul edilmiyor. Dahası, yurttaşlık her şeyden önce siyasal haklara sahip olmakla ilgili. Bu iki mekanizma ise, doğayı, yurttaşların siyasal haklarının ayrıcalıklı dünyasıyla ilişkilendirmek için hiç de yeterli değil. Vasilik doğanın kimi

öğelerinin yönetime katılmasına olanak tanıyabilir, ama siyasal temsili içermediğinden siyasal katılımı sağlamaz. Bu bakımdan ekolojik yurttaşlık, ekolojik demokrasiye gereksinme duyar.

Meclisçe çıkarılmış yasaların uygulanmasında ve belediyelerin görev alanındaki yerel hizmetlerin yerine getirilmesinde ekolojik sorumluluk üstlenmekle ya da yönetime katılmakla, yurttaş olarak siyasal karar alma sürecinde yer almak arasında önemli bir farklılık var. Siyasal karar alma süreçlerinde, siyasal topluluk için ortak iyi belirlenir, o ortak iyiyi şöyle ya da böyle etkileyecek kritik kararlar alınır. Bu bakımdan ortak iyi olarak doğanın içkin değerinin korunması için doğanın unsurlarının, temsilcileri eliyle siyasal karar alma süreçlerinde yer alması zorunlu. Kâhyalık ve vasilik, ekolojik yurttaşlığı geleneksel yurttaşlığın insan ve doğa olarak ayrılmış ikici (düalist) perspektifine bulaştırır. Temsiliyet, ortak iyinin ikicilikten arınmış biçimde oluşturulmasını güvence altına almaya yetmeyecek. Ama hiç değilse doğanın, yurttaşların biçimsel eşitler meclisine girmesini sağlar.

Yeryüzü sakinleri ve yurttaşlık

Yurttaşlık, içerdikleri için eşitleyici bir kavram olduğuna göre, yurttaş sayılmayanların topluluğa içerilmesi için verilen mücadeleleri bir kenara atamayız. Ayrıca, ekolojik yurttaşın, sahip olduğu haklarının sağladığı her mevzide mücadele yürüterek doğa için kazanımlar elde etmesinin olumlu sonuçlarını kimse yadsıyamaz. Bununla birlikte, siyasal varlığın ekolojik öğeleri de içeren bir genişlemenin hayata geçmesi için bu eşitleyici değişikliğin hukuki düzenlemeyle resmîyete dökülmesi beklenecek. Çünkü uygulamadaki yurttaşlık resmîyetle hüküm doğurur. Yurttaşlık eşitlemenin koşulu olduğu için statü resmen elde edilinceye değin insan-dışı doğanın biçimsel eşitlenmesi asla söz konusu olmaz. Yurttaşlık belgelidir, ama insanın doğaya ekolojik sorumlu davranışı için resmi bir belge gerekli değil. İnsanın ekolojik tutumu belgesiz olabiliyorsa ve insan-dışı doğa için gereksinilen biçimsel eşitlik belgesi de ufukta görünmüyorsa, ekolojik yurttaşlık sistemi için uğraşmak siyasal anlamını yitirebilir.

Yurttaşlık, yurda, ama uygulamada devlete sadakattir. “İyi yurttaş” olmanın gereği, verili kurallara ve devletin beklentilerine uyum göstermektir. Böyle bir sadakat sayesinde devletleştirilen yurttaşlık, siyasette söz sahibi olmakla tanımlı yurttaşı, tam tersine depolitize eder.[2] O kadar ki, devlete sadakat sayesinde vatan haini, terörist, aydın müsveddesi isnatlarından uzaklaşılır ve depolitize “yurttaş” olunur. Böylece, siyasal topluluğun birliği ve bekası, devlete sadakatle özdeş tutulur. Oysa toplumun doğayla etkileşim biçimleri yerel-spesifik olmakla birlikte, devlete zoraki bir sadakat, ulusa aidiyet ve ülkesel sınırlarla belirlenemez. Victor Hugo’nun 1843 yılında *Derebeyler* piyesinde söylediği ve Tefvik Fikret’in *Halûk’un Amentüsü* şiirinde dizeleştirdiği gibi, yurt (oikos) bütün yeryüzüdür, ulus tüm insanlık. Ekolojik çerçevede ille de sadakatten, “yurt” severlikten söz edilecekse, odağa devlet değil, yeryüzünde yaşamın sürmesi yerleşir. Sadakat bakımından da, siyasallaşan ekolojiyle yurttaşlık kavramını bağdaştırmak zor.

Teorik tartışmalar ve toplumsal mücadeleler yasal düzenlemelere zemin sağlar. Ancak teorik tartışmayı özünde dışlayıcı, ayrımcı bir kavram olan yurttaşlıkla sınırlamak başlı başına bir sorun. Başka bir anlatımla, yurttaşlık gibi yerleşik ve bilinen, ama dışlayıcı bir kavramla mı tartışmaya devam edilecek, yoksa eşitlikçi yeni bir dille mi?

Siyasal hakların yurttaş olmayanlara kapatılmış olması karşısında, Lefebvre’in kent hakkını tartışırken kullandığı “inhabitançe” (oturma) ilkesine başvurulabilir. Buradan hareketle ve Belediye Kanunu’ndaki hemşehrlik düzenlemesine benzer biçimde, kent sakinlerinin, yurttaş olup olmadığına bakılmaksızın ekoloji konularında siyasal karar alma sürecine katılma haklarının sağlanması talep edilebilecektir. Yine de, kent sakininin o ülke içinde, ama ikamet

ettiği kentten farklı bir yerde ortaya çıkan ekolojik bir ihtilafla ilgili haklarını kullanması olanaksız. Dahası, yaşamadığı bir ülkedeki politikaların ve uygulamaların olumsuz ekolojik sonuçlarına maruz kalan başka bir ülkede oturan bir kimsenin hakları, Lefebvreci kent sakini ilkesiyle de sağlanamaz. Bu gibi sorunlar göz önünde tutulduğunda, yaşamadığı ülkenin ekolojik politikalarını değiştirmek için kararlara katılım hakkı isteyen bir kişi için ancak *yeryüzü sakini* kavramı işlevsel görünüyor.

Sumak kawsay, buen vivir, iyi yaşam

Yurttaşlığın ekolojik tıkanıklığı göz önünde tutulduğunda, *ekolojik yoldaşlık*, mücadele için zihin açıcı olabilir. Yurttaşlık, bağlamdan bağımsız, nesiller boyu sürebilen bir siyasal sadakat ilişkisi. Oysa yoldaşlık, mücadele ortaklığı, yol arkadaşlığı sayesinde kurulan bağlam-bağımlı bir siyasal ilişki. Böyle bir mücadele yoldaşlığının en geniş biçimi ise, *Planetopolis* kavramında karşılığını bulur: Canlı ve cansız öğeleriyle yeryüzünün bir siyasal varlık, siyasal topluluk olarak kabul edilmesi. *Planetopolis*'i, enternasyonalizmi yalnızca işçi sınıfı için değil, aynı zamanda doğanın unsurları için de güncelleyen bir kolektivite olarak kullanıyorum. Kavramın içeriği, ekolojik yoldaşlar olarak eşitler topluluğunu yeryüzü ölçeğinde genişletirken eşitsizlikleri de gözardı etmeyen bir anlayışla doldurulacak. Sermayedarla, kereste tüccarıyla, altın madeni sahibiyle ve doğanın metalaştırılması için yasalar çıkaran, izinler veren, teşvikler öngören iktidar sahipleriyle bir ekolojik yoldaşlık ilişkisinin kurulamayacağı açık olmalı. Bu bakımdan, *Planetopolis* sınıflardan arınmadıkça ekolojik yoldaşlık, tüm insanlığın biçimsel eşitliğini varsaymaz. Ekolojik yoldaşlık, gerek toplumsal, gerek doğaya yönelik eşitsizlikçi ilişkilerin yerel, ulusal ve yeryüzü ölçeğinde giderilmesi mücadelesinde ezilenleri bir araya getiren bir yol arkadaşlığı.

Yoldaşlık yol arkadaşlığıysa, yeni siyasal-ekolojik dilin yolu nedir? Ekolojik yurttaşlığın ortak iyisinin alternatifi, "*sumak kawsay*", yani *iyi yaşam yolları*dır. İspanyolcaya "*buen vivir*" olarak aktarılan *sumak kawsay*, Ekvador Anayasası'na girmiştir. Anayasada, iyi yaşam yolunu gerçekleştirmek üzere, uyum ve çeşitlilik içinde toplumla doğanın birlikte varoluş biçimini oluşturmaya karar verildiği ilan edilmektedir. İyi yaşam yolu, insanı, topluluğu ve çevreyi bir bütün olarak görür. Buna uygun olarak, insanın çevre hakkından farklı olarak, doğanın hakları

tanınır. Doğanın hakları, insanlarla eşit düzlemde sağlanmış anayasal haklardır. Kişiler, topluluklar, halklar ve uluslar, kamu makamlarından doğanın haklarının uygulanmasını talep edebilir. Görüldüğü gibi, doğa, toplumla birlikte iyi yaşamın eş-bileşeni kabul edildiği içindir ki, insanlar, bir vasiden çok eşit hak sahibinin anayasal temsilcisi olarak onun adına ve aynı zamanda iyi yaşamı başarmak için hak arayışına girer.

İyi yaşam yolları, tekil değil, çoğul. Kültürel çeşitliliğe ve farklı coğrafyalarda farklı özellikleri bulunan doğayla uyuma göre biçimlenen iyi yaşam örnekleri, yeryüzünün pek çok yerinde belirebilir. Bu bakımdan, iyi yaşam yollarının, devletin, parlamentonun, yerel meclislerin içinde olduğu kadar dışında da, kamusal ve özel alanlardan oluşan yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçeklerde tartışılması, kararlaştırılması ve gerçekleştirilmesi mümkün. Bütün ekolojik yoldaşlara kapısı açık.

Öyleyse, iyi yaşam yollarının yoldaşları, birleşin! Sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik köken, insan-doğa ikiliği ve dışlayıcı yurttaşlık ilişkilerinin yarattığı sömürü, eşitsizlik, baskı ve ayrımcılık prangalarından başka kaybedecek bir şeyiniz yok! İyi yaşam yollarını gerçekleştireceğiniz koca bir yeryüzü var.

[1] BirGün, 17 Şubat 2018, s.16.

[2] Füsün Üstel, Yurttaşlık ve Demokrasi, Ankara: Dost, 1999, s. 148.